

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

5-2023

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

G.H.Axmedova	
Ingliz nasrida viktorian davri ahamiyati	210
M.Abdullayeva	
Shoir Hayratiy "Sayohatnoma"sining lingvokulturologik tahlili va tadqiqi.....	213

TILSHUNOSLIK

Sh.A.Aliyeva	
Matn maqomidagi grafema va semantik derivatsiya	216
M.S.Ishanjanova	
Lingvokultural kodlarning mazmuniy tizimi	220
D.M.Yuldasheva, M.A.Ermatova, N.U.Abdumalikova	
Professor A.Mamajonovning o'zbek xalq maqollaridan foydalanish mahorati.....	224
R.A.Achilova	
Ingliz tilidagi allyuziyalarning lingvokulturologik tadqiqi	228
M.A.Mo'minova	
"Til portfellari" integrativ texnologiyasi (ingliz tili misolida)	231
N.N.Radjabov	
Ingliz va o'zbek tillarida undoshlarning fonetik va grafemik xususiyatlarida izomorfizm va allomorfizm.....	235
M.X.Hakimov	
Nutqiy akt va intonatsiya	242
G.A.Musayeva	
Oziq-ovqat texnologiyasi darslarida Wiki texnologiyasi asosida yozma nutqni o'qitish	246
U.B.Usmonova	
Tilshunoslikda publitsistik matn tadqiqiga yangicha qarash.....	251
Z.S.Tashtemirova, N.M.Izbayeva	
Ko'p tillilik tushunchasi haqida.....	254
F.Sh.Alimov, R.A.Faxrutdinova	
Raqamlashtirish sharoitida yozma nutqni shakllantirishning lingvistik omillari	259
A.L.Melikuziev	
Nolisoniy semiotik sistema va uning elementlari	265

FANIMIZ FIDOYILARI

АКАДЕМИК МАХМУД САЛАХИТДИНОВИЧ САЛАХИТДИНОВ	269
--	-----

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA UNDOSHLARNING FONETIK VA GRAFEMIK XUSUSIYATLARIDA IZOMORFIZM VA ALLOMORFIZM

ИЗОМОРФИЗМ И АЛЛОМОРФИЗМ В ФОНЕТИЧЕСКОЙ И ГРАФЕМИЧЕСКОЙ ОСОБЕННОСТИ СОГЛАСНЫХ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

ISOMORPHISM AND ALLOMORPHISM IN THE PHONETIC AND GRAPHEMIC PECULIARITIES OF CONSONANTS IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

¹Radjabov Nasir Nasimovich

¹O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti Tillarni o'rganish kafedrasida dotsenti, fil. fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Аннотация

Maqola ingliz va o'zbek tillaridagi undosh fonemalarning fonetik va grafemik jihatdan izomorf va allomorf xususiyatlarini aniqlashga bag'ishlangan. Unda akustik jihatdan har ikki tilda mavjud undoshlarning distributsiyasi, yozuvdagi ifodasi, shuningdek, chog'ishtirilayotgan tillarda o'zaro muqobili bo'lmagan undoshlarning o'ziga xos jihatlari aniq misollar bilan asoslangan. Maqola so'ngida undoshlarning artikulyasion-akustik xususiyatlaridagi tafovutlar, ularning yozuvda o'ziga xos tarzda voqelanishi o'zbek va ingliz tillarida undoshlar tizimi fonetik va grafemik jihatdan o'zaro to'liq ekvivalent bo'la olmasligini taqozo qiladi, deb xulosa qilingan.

Аннотация

Статья посвящена определению фонетически и графемически изоморфных и алломорфных свойств согласных фонем английского и узбекского языков. В статье на конкретных примерах обоснована дистрибуция согласных, способы их выражения на письме в обоих языках в акустическом плане, а также специфические особенности согласных, не имеющих альтернативы в сравниваемых языках. В заключении статьи был сделан вывод о том, что различия в артикуляционно-акустических свойствах согласных, их уникальное возникновение в письменной форме означают, что система согласных в узбекском и английском языках не может быть эквивалентной с фонетической и графемической точки зрения.

Abstract

The article is devoted to determining phonetically and graphemically isomorphic and allomorphic properties of consonant phonemes in the English and Uzbek languages. In the article, the distribution of consonants in both languages, the ways of how they are expressed in writing, as well as the specific peculiarities of consonants that do not have a mutual alternative in the compared languages, are revealed with specific examples. At the end of the article, it was concluded that the differences in the articulatory-acoustic properties of consonants, their unique occurrence in writing, means that the consonant system in the Uzbek and English languages cannot be phonetically and graphemically equivalent.

Kalit so'zlar: undosh, fonema, grafema, distributsiya, fonetik xususiyat, grafemik jihat, izomorfizm, allomorfizm.

Ключевые слова: согласный, фонема, графема, дистрибуция, фонетический признак, графемный аспект, изоморфизм, алломорфизм.

Key words: consonant, phoneme, grapheme, distribution, phonetic feature, graphemic aspect, isomorphism, allomorphy.

KIRISH

Chog'ishtirma tilshunoslik tillarni nazariy, lingvodidaktik, tarjima kabi turli maqsadlarda qiyoslab o'rganishi [19] natijasida chog'ishtirilayotgan tillarning kichik tizimlaridagi izomorf va allomorf xususiyatlar ochib berilishi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Ikki tilning ma'lum bir tizimlaridagi o'ziga xosliklar borasida xulosa qilishda ularni nazariy hamda lingvodidaktik maqsadlarda chog'ishtirish asos vazifasini bajaradi [14]. Shu nuqtai nazardan, ingliz va o'zbek tillaridagi undoshlar tizimining fonetik va fonologik jihatdan o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash undosh fonemalarning artikulyasion-akustik belgilari, distributsiyasi, lingvistik vazifalari, pozitsion ko'rinishlari, shuningdek, grafemik xususiyatlarini birma-bir chog'ishtirishni taqozo qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ingliz tilida undoshlarning fonetik xususiyatlari D.Jounz [24], A.Koyen [22], A.S.Gimson [23], Ulriti Gut [29], V.A.Vasilev [30], G.P.Torsuev [16], S.F.Leonteva [26], M.A.Sokolova [15], A.A.Abduazizov [2], A.G.Maxsumov [6], E.A.Anisimova [3] kabi tilshunoslar tomonidan tadqiq qilingan. O'zbek tilida undoshlarning fonetik xususiyatlari A.F.Syoberg [28], D.E.Polivanov [11],

V.V.Reshetov [13], Sh.Shoabdurahmonov [18], X.Daniyarov [4], A.Mamatov [7], S.Otamirzaeva [10], T.Qudratov [20], A.A.Abduazizov [1], A.Maxmudov [8], SH.Rahmatullaev [27], M.M.Mirtojiyev [9] kabi tilshunoslar tomonidan o'rganilgan bo'lib, ularda mazkur tillarda undoshlarning artikulyasiyasi, akustikasi, eshitilishidagi o'ziga xosliklari o'rganilgan. Ingliz tilida undoshlarning grafemik xususiyatlarini o'rgangan D.Jounz undosh fonemalarning yozuvda ifodalanish xususiyati o'ziga xos ekanligini ta'kidlab, unga ko'ra, bir fonema bir nechta harf va harf birikmalari bilan voqelanishi mumkinligi izohlaydi. Bu borada o'zbek tili undosh fonemalari o'ziga xos bo'lib, ular yozuvda bir harf bilan ifodalanadi.

Undoshlarning fonetik xususiyatlari ularning artikulyasion-akustik tasnifida, perseptiv jihatdan o'ziga xosligi, shuningdek, undoshlarning so'zdagi distributsiyasida namoyon bo'ladi. Ingliz tilida undoshlarning fonetik tasnifi D.Jounz, Ulriti Gut, A.A.Abduazizov kabi tilshunoslar tomonidan talqin qilingan. D.Jounz ingliz tili undoshlarini, asosan, *ovozning ishtirokiga, hosil bo'lish o'rniga va hosil bo'lish usuliga ko'ra* kabi uch me'zon asosida tasnif qilgan [24]. Ulriti Gut ham D.Jounz kabi ingliz tili undoshlarining fonetik tasnifini mazkur uch me'zon asosida keltiradi [29]. A.A.Abduazizov esa ingliz tili undoshlarini *hosil bo'lish o'rniga ko'ra, hosil bo'lish usuliga ko'ra, ovozning ishtirokiga, yumshoq tanglayning holatiga ko'ra* kabi me'zonlar asosida fonetik tasnif qilgan [21]. O'zbek tilida undosh tovushlarning fonetik tasnifi V.Reshetov [12], A.N.Kononov [5], Sh.Rahmatullayev [27], A.Maxmudov [8], M.M.Mirtojiyev [9], A.Abduazizov [1] kabi tilshunoslar tomonidan amalga oshirilgan. O'zbek tilida amalga oshirilgan undoshlar tasnifi "atama" nuqtai nazaridan o'zaro u yoki bu darajada farq qilsada, mazmun jihatdan o'zaro hamohang sanaladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Undoshlar tizimi ingliz tilida 24 ta, o'zbek tilida 25 ta fonemani o'z ichiga oladi. Ingliz tilidagi /θ/, /ð/, /w/ fonemalari o'zbek tilida mavjud emas. Shuningdek, o'zbek tilidagi /q/, /g/, /x/, /ts/ fonemalari ingliz tilida uchramaydi. Chog'ishtirilayotgan undoshlar tizimlaridagi qolgan /b/, /d/, /v/, /z/, /ʒ/, /dʒ/, /g/, /j/, /p/, /t/, /f/, /s/, /ʃ/, /tʃ/, /k/, /h/, /l/, /r/, /m/, /n/, /ŋ/ undosh fonemalari har ikki tilda mavjud bo'lsa-da, ular o'zlarining fonetik, fonologik, hamda grafemik xususiyatlari bilan o'zaro farq qiladi. Mazkur fonemalarning chog'ishtirilayotgan tillardagi artikulyasion-akustik tanifi, distributsiyasi, shuningdek, ularning yozuvdagi ifodasi quyidagi o'ziga xosliklarga ega:

/b/ fonemasi ingliz va o'zbek tillarida lab-lab, portlovchi, jarangli, og'iz undoshi bo'lib, distributsiyasiga ko'ra u ingliz tilida so'zning istalgan o'rnida (so'z boshida: back /bæk/ - orqa, so'z o'rtasida: abbey /'æb.i/ - cherkov turi, so'z oxirida: cab /kæb/ - yuk mashina kabinasi), o'zbek tilida so'z boshida (bor /bɒr/) va so'z o'rtasida (obid /p'bɪt/) qo'llaniladi. O'zbek tilida undoshlarning jarangli belgisi so'z oxirida jarangsizlanishi sababli /b/ fonemasi so'z oxirida uchramaydi. Grafemik xususiyatiga ko'ra /b/ fonemasi ingliz tilida "b", "bb" kabi harf va harf birikmalari bilan (box /bɒks/ - quti, rubble /'rʌb.l/ - tosh bo'laklari), o'zbek tilida "b" harfi bilan (ber /ber/) ifodalanadi. "b" harfining ba'zi so'zlarda o'qilmaslik holati ingliz tiliga xos bo'lib (lamb /læm/ - qo'zichoq, doubt /daʊt/ - shubha), uning bu xususiyati o'zbek tilida uchramaydi.

/d/ fonemasi artikulyasion-akustik belgisiga ko'ra ingliz tilida til oldi, alveolar, portlovchi, jarangli, og'iz undoshi; o'zbek tilida til oldi, portlovchi, jarangli, og'iz undoshi bo'lib, distributsiyasiga ko'ra, uning so'zdagi o'rni ingliz tilida cheklanmagan (so'z boshida: dark /dɑ:k/ - qorong'i, so'z o'rtasida: odour /'əʊ.də/ - hid, so'z oxirida: card /kɑ:d/ - karta), o'zbek tilida cheklangan (so'z boshida: daraxt /dʌ'rʌxt/, so'z o'rtasida: odil /p'dɪl/) sanaladi. /d/ fonemasi o'zbek tilida jarangli – jarangsiz belgisining neytralizatsiya qilinishi tufayli so'z oxirida uchramaydi. YOzma nutqda /d/ fonemasi ingliz tilida, asosan, "d", "dd", "ed" kabi harf va harf birikmalari bilan (delete /dɪ'li:t/ - o'chirib tashlamoq, add /æd/ - qo'shmoq, begged /begd/ - yalindi), o'zbek tilida "d" harfi bilan (dada /dʌ'dʌ/) beriladi.

/f/ fonemasi chog'ishtirilayotgan tillarda lab-tish, sirg'aluvchi, jarangsiz, og'iz undoshi bo'lib, u har ikki tilda ham so'zning turli o'rinlarida masalan, so'z boshida (ingliz tili: fatty /'fæti/ - yog'li, o'zbek tili: fan /fʌn/), so'z o'rtasida (ingliz tili: afar /ə'fɑ:/ - uzoq masofa, o'zbek tili: zafar /zʌ'fʌr/), so'z oxirida (ingliz tili: staff /stɑ:f/ - ishchilar jamoasi, o'zbek tili: sharaf /ʃʌ'rʌf/) kelishi mumkin. YOzuvda /f/ fonemasi ingliz tilida "f", "ff", "ph", "gh", "lf" kabi harf va harf birikmalari bilan (face /feɪs/ - yuz, bet, scaffold /'skæf.əʊld/ - havoza, phase /feɪz/ - davr, faza, cough /kɒf/ - yo'talmoq, calf /kɑ:f/ - buzoq), o'zbek tilida "f" harfi bilan (farq /fʌrq/) talqin qilinadi.

TILSHUNOSLIK

/g/ fonemasi ingliz va o'zbek tillarida til orqa, portlovchi, jarangli, og'iz undoshi bo'lib, distributsiyasiga ko'ra, u ingliz tilida so'zning istalgan o'rnida (so'z boshida: gate /geɪt/ - darvoza, so'z o'rtasida: ago /ə'gəʊ/ - oldin, so'z oxirida: bag /bæg/ - sumka), o'zbek tilida so'z boshida (gap /gʌp/) va so'z o'rtasida (agar /ʌgʌr/) uchrashi mumkin. O'zbek tili undoshlarining jarangli belgisi so'z oxirida neytralizatsiyaga uchrab, jarangsizlanishi tufayli /g/ fonemasi so'z oxirida deyarli uchramaydi. Grafemik xususiyatiga ko'ra /g/ fonemasini ingliz tilida "g", "gg", "gh", "gu", "gue" kabi harf va harf birikmalari (girl /gɜ:l/ - qiz bola, aggressive /ə'gres.ɪv/ - hujumkor, ghee /gi:/ - saryog' turi, guard /gɑ:d/ - soqchi, epilogue /'ep.ɪ.lɒɡ/ - xotima), o'zbek tilida "g" harfi (borgon /bɔrgʌn/) ifodalab keladi.

/h/ fonemasi chog'ishtirilayotgan tillarda bo'g'iz, sirg'aluvchi, jarangsiz undosh bo'lib, uning so'zdagi o'rni ingliz tilida cheklangan (so'z boshida: hat /hæt/ - bosh kiyim, shlyapa, so'z o'rtasida: mahogany /mə'həɡəni/ - yog'och turi), o'zbek tilida cheklanmagan (so'z boshida: hamma /hʌmmʌ/, so'z o'rtasida: mohir /mɒ'hɪr/, so'z oxirida: shoh /ʃɒh/) sanaladi. Yozma nutqda /h/ fonemasi ingliz tilida "h", "wh" kabi harf va harf birikmalari bilan (hot /hɒt/ - issiq, whole /həʊl/ - butun, to'liq), o'zbek tilida "h" harfi bilan (guvoh /gu'voh/) beriladi. "h" harfi ingliz tilidagi ba'zi so'zlarda o'qilmaydi (hour /aʊə/ - soat, honour /'ɒn.ə/ - sharaf, honest /'ɒn.ɪst/ - vijdonli), biroq, uning bu xususiyati o'zbek tilida yo'q.

/dʒ/ fonemasi artikulyasion-akustik belgisiga ko'ra ingliz tilida tanglay- alveolar, qorishiq, jarangli, og'iz undoshi; o'zbek tilida til oldi, qorishiq, jarangli, og'iz undoshi bo'lib, so'zdagi o'rniga ko'ra, u ingliz tilida so'z boshida: gym /dʒɪm/ (gimnastika), so'z o'rtasida: argy-bargy /'ɑ:.dʒɪ'ba:.dʒɪ/ (kelishmovchilik, munozara) hamda so'z oxirida: large /lɑ:dʒ/ (katta, keng), o'zbek tilida so'z boshida (joy /dʒɔj/) va so'z o'rtasida (bajar /bʌ'dʒʌr/) uchraydi. O'zbek tilida undoshlarning jarangli belgisi so'z oxirida jarangsizlanishi sababli /dʒ/ fonemasi so'z oxirida deyarli uchramaydi. YOzuva /dʒ/ fonemasi ingliz tilida, asosan, "g", "j", "ge", "dge", "di", "gg" kabi harf va harf birikmalari bilan (giant /'dʒaɪ.ənt/ - nihoyatda katta, job /dʒɒb/ - ish, kasb, huge /hju:dʒ/ - ulkan, badge /bædʒ/ - nishon, soldier /'səʊl.dʒə/ - askar, exaggerate /ɪɡ'zædʒ.ə.reɪt/ - oshirib ko'rsatmoq), o'zbek tilida "j" harfi bilan (jo'ja /dʒo'dʒʌ/) talqin qilinadi.

/k/ fonemasi chog'ishtirilayotgan tillarda til orqa, portlovchi, jarangsiz, og'iz undoshi bo'lib, u har ikki tilda ham so'zning turli o'rinlarida masalan, so'z boshida (ingliz tili: key /ki:/ - kalit, o'zbek tili: karam /kʌ'rʌm/), so'z o'rtasida (ingliz tili: act /ækt/ - ijro etmoq, o'zbek tili: aka /ʌ'kʌ/) va so'z oxirida (ingliz tili: break /breɪk/ - sindirmoq, o'zbek tili: terak /te'rʌk/) kelishi mumkin. Ingliz tilida /k/ fonemasi urg'uli unidan oldin kelganida, odatda, biroz aspiratsiyali talaffuz qilinadi: kingdom /'kɪŋ.dəm/ [24]. Grafemik xususiyatiga ko'ra, /k/ fonemasi ingliz tilida "k", "c", "ch", "cc", "lk", "q", "qu", "ck", "x" kabi harf va harf birikmalari bilan (kid /kɪd/ - bola, cat /kæt/ - mushuk, chemistry /'kem.ɪ.stri/ - kimyo, accord /ə'kɔ:d/ - yaxshi muomala qilmoq, talk /tɔ:k/ - suhbatlashmoq, quick /kwɪk/ - tez), conquer /'kɒŋ.kə/ - bosib olmoq, check /tʃek/ - tekshirmoq, fox /fɒks/ - tulki); o'zbek tilida "k" harfi bilan (kim /kɪm/) ifodalanadi.

/l/ fonemasi ingliz va o'zbek tillarida til oldi, sirg'aluvchi, yon sonor, og'iz undoshi bo'lib, uning so'zdagi o'rni mazkur tillarda cheklanmagan (ingliz tili: so'z boshida: let /let/ - ruxsat bermoq, so'z o'rtasida: ruler /'ru:lə/ - mamlakat boshlig'i, so'z oxirida: ball /bɔ:l/ - koptok; o'zbek tili: so'z boshida: lola /lɔ'lʌ/, so'z o'rtasida: baliq /bʌ'lɪq/, so'z oxirida: dil /dɪl/). YOzma nutqda /l/ fonemasini ingliz tilida "l", "ll" kabi harf va harf birikmalari (lack /læk/ - kamchilik, doll /dɒl/ - qug'irchoq), o'zbek tilida "l" harfi (gul /gʊl/) ifodalab keladi. "l" harfining ba'zi so'zlarda o'qilmaslik holati ingliz tiliga xos bo'lib (calf /kɑ:f/ - buzoq, chalk /tʃɔ:k/ - bo'r, calm /kɑ:m/ - tinchlantirmoq, should /ʃʊd/ - lozim), uning bu xususiyati o'zbek tilida uchramaydi.

/m/ fonemasi chog'ishtirilayotgan tillarda lab-lab, portlovchi, sonor, burun undoshi bo'lib, distributsiyasiga ko'ra, u ingliz tilida ham, o'zbek tilida ham so'zning istalgan o'rnida kela oladi (ingliz tili: so'z boshida: mother /'mʌðə/ - ona, so'z o'rtasida: mammy /'mæm.i/ - oyi, so'z oxirida: bomb /bɒm/ - bomba; o'zbek tili: so'z boshida: mana /mʌnʌ/, so'z o'rtasida: imo /ɪ'mɒ/, so'z oxirida: tom /tɒm/). YOzuva /m/ fonemasi ingliz tilida "m", "mm", "mb", "mn", "lm" kabi harf va harf birikmalari bilan (book /bʊk/ - kitob, rummy /'rʌm.i/ - karta o'yinlaridan biri, tomb /tu:m/ - maqbara, solemn /'sɒl.əm/ - jiddiy, helm /helm/ - lema boshqaruv roli); o'zbek tilida "m" harfi bilan (mehr /mehr/) talqin qilinadi. "m" harfi ingliz tilidagi ba'zi so'zlarda o'qilmaydi (mnemonic /nɪ'mɒn.ɪk/ -

nimanidir eslatish maqsadida qo'llanadigan qisqa she'r yoki jumla), biroq, uning bu xususiyati o'zbek tiliga xos emas.

/n/ fonemasi ingliz va o'zbek tillarida til oldi, portlovchi, sonor, burun undoshi bo'lib, u har ikki tilda ham so'zning turli o'rinlarida masalan, so'z boshida (ingliz tili: /neɪl/ - tirnoq, o'zbek tili: non /nɒn/), so'z o'rtasida (ingliz tili: bonny /'bɒn.i/ - chiroyli, sog'lom, o'zbek tili: ona /b'ɒn/) va so'z oxirida (ingliz tili: mean /mi:n/ - ma'no bildirmoq, o'zbek tili: sen /sen/) kelishi mumkin. Grafemik xususiyatiga ko'ra, /n/ fonemasi ingliz tilida "n", "nn", "kn", "gn", "pn", "mn" kabi harf va harf birikmalari bilan (nod /nɒd/ - boshini silkitmoq, sunny /'sʌn.i/ - quyoshli, knee /ni:/ - tizza, gnaw /nɔ:/ - tishlamoq, chaynamoq, pneumonia /nju:'mæʊniə/ - zotiljam, mnemonic /ni'mɒn.ɪk/ - nimanidir eslatish maqsadida qo'llanadigan qisqa she'r yoki jumla), o'zbek tilida "n" harfi bilan (nima /nim/) beriladi.

/ŋ/ fonemasi chog'ishtirilayotgan tillarda til orqa, portlovchi, sonor, burun undoshi bo'lib, uning so'zdagi o'rni har ikki tilda ham cheklangan. Unga ko'ra, /ŋ/ fonemasi chog'ishtirilayotgan tillarda so'z boshida uchramaydi, so'z oxirida esa har ikki tilda ham qo'llanadi (ingliz tili: among /ə'mʌŋ/ - orasida; o'zbek tili: tong /tɒŋ/). Ingliz tilida /ŋ/ fonemasi so'z o'rtasida ham qo'llanishi mumkin (hungry /'hʌŋ.gri/ - qorni och). Biroq, o'zbek tilida u so'z o'rtasida bo'g'inga ajralishi mumkinligi tufayli mustaqil fonema hisoblanmaydi (ko'nglim /ko'ng'lim/). /ŋ/ fonemasi yozuvda ingliz tilida "ng", "n", "ngue" kabi harf va harf birikmalari bilan (sing /sɪŋ/ - kuylamoq, drink /drɪŋk/ - ichmoq, tongue /tʌŋ/ - til), o'zbek tilida "ng" harf birikmasi bilan ifodalanadi (qarang /qʌ'ɾʌŋ/).

/p/ fonemasi lab-lab, portlovchi, jarangsiz, og'iz undoshi bo'lib, uning so'zdagi o'rni mazkur tillarda cheklanmagan (ingliz tili: so'z boshida pat /pæt/ - silamoq, so'z o'rtasida: sippy /'sɒp.i/ - hissiyotga to'la, so'z oxirida map /mæp/ - xarita; o'zbek tili: so'z boshida paxta /pʌx'tʌ/, so'z o'rtasida: upa /ʊ'pʌ/, so'z oxirida qop /qɒp/). YOzma nutqda /p/ fonemasini ingliz tilida "p", "pp", ba'zi so'zlarda "gh" kabi harf va harf birikmalari (pot /pɒt/ - idish, poppy /'pɒp.i/ - gul turi, hiccough /'hɪk.ʌp/ - hiqichoq), o'zbek tilida "p" harfi (pilla /pɪl'ɪ/) ifodalab keladi. "p" harfi ingliz tilidagi ba'zi so'zlarda o'qilmaydi (ptarmigan /'tɑ:mɪɡən/ - qush turi, pneumatic /nju:'mæt.ɪk/ - havo bosimi bilan boshqariladigan, psalm /sa:m/ - muqaddas she'r yoki qo'shiq, raspberry /'rɑ:zbɛɪ/ - malina, cupboard /'kʌb.əd/ - idish javoni), biroq, uning bu xususiyati o'zbek tilida mavjud emas.

/r/ fonemasi artikulyasion-akustik xususiyatiga ko'ra, ingliz tilida kakuminal (til uchi qattiq tanglay tomon qayrilib talaffuz qilinadigan), sonor, og'iz undoshi; o'zbek tilida til oldi, titroq, sonor, og'iz undoshi bo'lib, uning so'zdagi o'rni ingliz tilida cheklangan (so'z boshida: rabbit /'ræb.ɪt/ - quyon, so'z o'rtasida: carry /'kær.i/ - tashimoq), o'zbek tilida cheklanmagan (so'z boshida: raqs /rʌqs/, so'z o'rtasida: taroq /tʌ'ɾɒq/, so'z oxirida: bajar /bʌ'dʒʌr/) sanaladi.

Yozuvda /r/ fonemasi ingliz tilida "r", "rr", "wr", "rh" kabi harf va harf birikmalari bilan (rent /rent/ - ijara puli, marry /'mær.i/ - turmush qo'rmoq, wrong /rɒŋ/ - noto'g'ri, rhythm /'rɪðəm/ - ritm), o'zbek tilida "r" harfi bilan (ruksat /rux'sʌt/) talqin qilinadi. "r" harfining ba'zi so'zlarda o'qilmaslik holati ingliz tiliga xos bo'lib (fear /fɛə/ - qo'rquv, fair /feə/ - adolatli, far /fɑ:/ - uzoq, four /fɔ:/ - to'rt), uning bu xususi yati o'zbek tilida uchramaydi.

/s/ fonemasi chog'ishtirilayotgan tillarda til oldi, sirg'aluvchi, jarangsiz, og'iz undoshi bo'lib, distributsiyasiga ko'ra, u ingliz tilida ham, o'zbek tilida ham so'zning istalgan o'rnida kela oladi (ingliz tili: so'z boshida: sad /sæd/ - xafa, so'z o'rtasida: passage /'pæs.ɪdʒ/ - yo'lak, so'z oxirida: mass /mæs/ - ommaviy; o'zbek tili: so'z boshida: sariq /sʌ'ɾɪq/, so'z o'rtasida: qisiq /qɪ'sɪq/, so'z oxirida: asos /ʌ'sɒs/). Grafemik xususiyatiga ko'ra /s/ fonemasi ingliz tilida "s", "ss", "c", "sc", "ps", "st", "ce", "se" kabi harf va harf birikmalari bilan (summer /'sʌm.ə/ - yoz fasli, message /'mes.ɪdʒ/ - xabar, city /'sɪt.i/ - shahar, science /saɪəns/ - ilm, fan, psychology /saɪ'kɒl.ə.dʒi/ - psixologiya, listen /'lɪsən/ - tinglamoq, lace /leɪs/ - bog'ich, mouse /maʊs/ - sichqon), o'zbek tilida "s" harfi bilan (sabzi /sʌb'zɪ/) ifodalanadi. "s" harfi ingliz tilidagi ba'zi so'zlarda o'qilmaydi (isle /aɪl/ - orol, island /'aɪ.lənd/ - orol, aisle /aɪl/ - qatorlar orasidagi yo'lak, corps /kɔ:/ - bo'linma, chamois /'ʃæm.wɑ:/ - echkisimon hayvon, rendezvous /'rɒn.deɪ.vu:/ - uchrashish haqida kelishuv, debris /'deb.ri:/ - nimanidir singan parchalari), uning bu xususiyati o'zbek tiliga xos emas.

/t/ fonemasi ingliz va o'zbek tillarida til oldi, portlovchi, jarangsiz, og'iz undoshi bo'lib, u har ikki tilda ham so'zning turli o'rinlarida masalan, so'z boshida (ingliz tili: tall /tɔ:l/ - uzun, o'zbek tili: tarvuz /tʌr'vʊz/), so'z o'rtasida (ingliz tili: water /'wɔ:tə/ - suv, o'zbek tili: ota /b'tʌ/) va so'z oxirida (ingliz tili: but /bʌt/ - lekin, o'zbek tili: soat /sɒ'ʌt/) kelishi mumkin. YOzma nutqda /t/ fonemasini

TILSHUNOSLIK

ingliz tilida “t”, “tt”, “th”, “ed” kabi harf va harf birikmalari (tell /tel/ - aytmoq, bottle /'bɒt.l/ - butilka, thai /taɪ/ - tayland tili, worked up /wɜːkt ʌp/ - o'ta tashvishda), o'zbek tilida “t” harfi (taroq /tʌ'rɒq/) ifodalab keladi. “t” harfining ba'zi so'zlarda o'qilmaslik holati ingliz tiliga xos bo'lib (thistle /'θɪs.l/ - yovvoyi gul, fasten /'fɑːsən/ - bog'lamoq, hasten /'heɪsən/ - tezlashtirmoq, listen /'lɪsən/ - tinglamoq), uning bu xususiyati o'zbek tilida uchramaydi.

/v/ fonemasi chog'ishtirilayotgan tillarda lab-tish, sirg'aluvchi, jarangli, og'iz undoshi bo'lib, distributsiyasiga ko'ra, u ingliz tilida so'zning istalgan o'rnida (so'z boshida: vacant /'veɪ.kənt/ - bo'sh, band qilinmagan, so'z o'rtasida: navy /'neɪ.vi/ - dengiz floti, so'z oxirida: wave /weɪv/ - to'lqin), o'zbek tilida so'z boshida (vaqt /vʌqt/) va so'z o'rtasida (davlat /dʌv'lat/) uchrashi mumkin. O'zbek tili undoshlarining jarangli belgisi so'z oxirida neytralizatsiyaga uchrab, jarangsizlanishi tufayli /v/ fonemasi so'z oxirida deyarli uchramaydi. Yozuvda /v/ fonemasi ingliz tilida “v”, “f”, “ve” kabi harf va harf birikmalari bilan (value /'væl.juː/ - qiymat, of /ɒv/ - -ning, brave /breɪv/ - jasur), o'zbek tilida “v” harfi bilan (zavq /zʌvq/) beriladi.

/z/ fonemasi artikulyasion-akustik belgisiga ko'ra ingliz tilida alveolar, sirg'aluvchi, jarangli, og'iz undoshi; o'zbek tilida til oldi, sirg'aluvchi, jarangli, og'iz undoshi bo'lib, distributsiyasiga ko'ra, uning so'zdagi o'zni ingliz tilida cheklanmagan (so'z boshida: zap /zæp/ - tez bajarmoq yoki tez borib kelmoq, so'z o'rtasida: dozen /'dʌzən/ - o'n ikki, so'z oxirida: raise /reɪz/ - ko'tarmoq), o'zbek tilida cheklangan (asosan, so'z boshida (zor /zɒr/) va so'z o'rtasida (qoziq /qɒ'ziq/) sanaladi. /z/ fonemasi o'zbek tilida jarangli – jarangsiz belgisining neytralizatsiya qilinishi tufayli so'z oxirida uchramaydi. Grafemik xususiyatiga ko'ra, /z/ fonemasi ingliz tilida, “z”, “zz”, “s”, “ss”, “x”, “ze” kabi harf va harf birikmalari bilan (zip /zɪp/ - zamok, jazz /dʒæz/ - jaz musiqasi, pens /penz/ - ruchkalar, scissor /'sɪz.ə/ - qaychi, xenon /'zen.ɒn/ - gaz turi, freeze /friːz/ - muzlatmoq), o'zbek tilida “z” harfi bilan (qirol /qɪ'rɒl/) talqin qilinadi.

/ʒ/ fonemasi ingliz tilida til oldi, tanglay-alveolar, sirg'aluvchi, jarangli, og'iz undoshi; o'zbek tilida til oldi, sirg'aluvchi, jarangli, og'iz undoshi bo'lib, uning so'zdagi o'zni har ikkala tilda ham cheklangan. Ingliz tilida /ʒ/ asosan, so'z o'rtasida (pleasure /'pleʒ.ə/ - xursandchilik) va so'z oxirida (garage /'gær.ɑːʒ/ - garaj), o'zbek tilida so'z boshida (jurnal /ʒʊrnʌl/) va so'z o'rtasida (gijda /gɪʒdʌ/) uchrashi mumkin. O'zbek tilida undoshlarning jarangli belgisi so'z oxirida jarangsizlanishi sababli /ʒ/ fonemasi so'z oxirida deyarli uchramaydi. YOzma nutqda /ʒ/ fonemasi ingliz tilida “s”, “si”, “z”, “ge” harf va harf birikmalari bilan (measure /'meʒ.ə/ - o'lchov, vision /'vɪʒ.ən/ - ko'rish qobiliyati, azure /'æʒ.ə/ - moviy, rouge /ruːʒ/ - qizil yoki pushti rang upa), o'zbek tilida “j” harfi bilan (goraj /gɒ'rʌʒ/) ifodalanadi.

/tʃ/ fonemasi ingliz tilida til oldi, tanglay-alveolar, qorishiq, jarangsiz, og'iz undoshi; o'zbek tilida til oldi, qorishiq, jarangsiz, og'iz undoshi bo'lib, u har ikki tilda ham so'zning turli o'rinlarida masalan, so'z boshida (ingliz tili: check /tʃek/ - tekshirmoq, o'zbek tili: chertmoq /tʃert'moq/), so'z o'rtasida (ingliz tili: teacher /'tiː.tʃə/ - o'qituvchi, o'zbek tili: sachq /sʌ'tʃɒq/) va so'z oxirida (ingliz tili: touch /tʌtʃ/ - teginmoq, o'zbek tili: zich /zɪtʃ/) kelishi mumkin. YOzuvda /tʃ/ fonemasini ingliz tilida “ch”, “tch”, “tu”, “te” kabi harf va harf birikmalari (chain /tʃeɪn/ - zanjir, match /mætʃ/ - musobaqa, capture /'kæp.tʃə/ - qo'lga olmoq, righteously /'raɪ.tʃə.sli/ - axloqli tarzda, odob bilan), o'zbek tilida “ch” harfi (charchoq /tʃʌr'tʃɒq/) ifodalab keladi.

/ʃ/ fonemasi ingliz tilida til oldi, tanglay-alveolar, sirg'aluvchi, jarangsiz, og'iz undoshi; o'zbek tilida til oldi, sirg'aluvchi, jarangsiz, og'iz undoshi bo'lib, uning so'zdagi o'zni mazkur tillarda cheklanmagan (ingliz tili: so'z boshida: shop /ʃɒp/ - do'kon), so'z o'rtasida: section /'sek.ʃən/ - qism, so'z oxirida: cash /kæʃ/ - naqd pul; o'zbek tili: so'z boshida: sharq /ʃʌrq/, so'z o'rtasida: toshqin /tɒʃ'qɪn/, so'z oxirida: kalish /kʌ'lɪʃ/). Grafemik xususiyatiga ko'ra, /ʃ/ fonemasini ingliz tilida “sh”, “ce”, “s”, “ci”, “si”, “ch”, “sci”, “ti” kabi harf va harf birikmalari (shake /ʃeɪk/ - silkitmoq, ocean /'əʊʃən/ - okean, surety /'ʃʊː.rə.ti/ - kafil, musician /mjuː'zɪʃən/ - musiqachi, session /'seʃ.ən/ - rasmiy majlis, machine /mə'ʃiːn/ - uskuna, qurilma, consciously /'kɒnʃə.sli/ - ongli tarzda, action /'æk.ʃ ə n/ - harakat, faoliyat), o'zbek tilida “sh” harfi (shifo /ʃɪ'fɒ/) ifodalab keladi.

/j/ fonemasi artikulyasion-akustik xususiyatiga ko'ra, ingliz tilida til o'rta, tanglay, sirg'aluvchi-sonant, jarangli, og'iz undoshi; o'zbek tilida til o'rta, sirg'aluvchi, jarangli, og'iz undoshi bo'lib, uning so'zdagi o'zni ingliz tilida cheklangan (asosan, so'z boshida: yellow /'jel.əʊ/ - sariq va so'z o'rtasida: vineyard /'vɪn.jɑːd/ - uzumzor), o'zbek tilida cheklanmagan (so'z boshida: emoq /je'moq/, so'z o'rtasida: qaysi /qʌjsɪ/ va so'z oxirida: qarag'ay /qʌrʌ'gʌj/) sanaladi. YOzma nutqda

/j/ fonemasi ingliz tilida “y,” “i” kabi harflar bilan (yard /jɑ:d/ - hovli, onion /ˈʌn.jən/ - piyoz), o‘zbek tilida “y” harfi bilan (yo‘q /jo‘q/) ifodalanadi.

Ingliz va o‘zbek tillarida undosh fonemalarning distributsiyasi ham o‘ziga xos bo‘lib, unga ko‘ra ingliz tilida /b/, /d/, /g/, /dʒ/, /v/, /z/, /ð/ jarangli, /l/, /m/, /n/ sonor hamda /f/, /k/, /p/, /s/, /t/, /tʃ/, /ʃ/, /θ/ jarangsiz undoshlari; o‘zbek tilida /p/, /t/, /f/, /s/, /ʃ/, /tʃ/, /ts/, /k/, /q/, /x/, /h/ jarangsiz undoshlari va /l/, /m/, /n/, /r/ sonorlarining so‘zdagi o‘rni cheklanmagan, ular so‘z boshida, so‘z o‘rtasida va so‘z oxirida uchralishi mumkin. Biroq, ingliz tilidagi /r/, /w/, /z/, /ŋ/, /j/ jarangli hamda /h/ jarangsiz undoshi; o‘zbek tilidagi /b/, /d/, /v/, /z/, /z/, /dʒ/, /g/, /ŋ/ jarangli fonemalarining so‘zdagi o‘rni cheklangan bo‘lib, ular so‘zning istalgan o‘rnida kela olmaydi. Jumladan, ingliz tilida /h/, /r/, /w/, /j/ fonemalari so‘z oxirida, /z/, /ŋ/ fonemalari so‘z boshida; o‘zbek tilida /ŋ/ sonori so‘z boshida va so‘z o‘rtasida, /b/, /d/, /v/, /z/, /z/, /dʒ/, /g/ jarangli undoshlarining so‘z oxirida qo‘llanilishi cheklangan. Bu borada o‘zbek tilidagi jarangli /j/ va /g/ fonemalari o‘ziga xos bo‘lib, boshqa jarangli undoshlardan farqli o‘laroq, ularning jarangli belgisi so‘z oxirida jarangsizlanishi sezilarli darajada bo‘lmaganli sababli ularning distributsiyasiga ko‘ra so‘z oxirida uchralishi kuzatiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, undosh fonemalar ingliz va o‘zbek tillarida fonetik va grafemik jihatdan bir qator izomorf va allomorf xususiyatlarga ega. /b/, /d/, /v/, /z/, /z/, /dʒ/, /g/, /j/, /p/, /t/, /f/, /s/, /ʃ/, /tʃ/, /k/, /h/, /l/, /r/, /m/, /n/, /ŋ/ undoshlarining akustik jihatdan har ikki tilda mavjudligi, distributsiyasiga ko‘ra, /l/, /m/, /n/ sonor hamda /f/, /k/, /p/, /s/, /t/, /tʃ/, /ʃ/, /θ/ jarangsiz undoshlarining so‘zdagi o‘rni cheklanmaganligi, “b, d, v, z, j, g, p, t, f, s, sh, ch, k, h, l, r, m, n, ng” harflari chog‘ishtirilayotgan tillarda /b/, /d/, /v/, /z/, /dʒ/, /g/, /p/, /t/, /f/, /s/, /ʃ/, /tʃ/, /k/, /h/, /l/, /r/, /m/, /n/, /ŋ/ fonemalarini ifodalab kelishi undoshlarning mazkur tillardagi izomorf jihatlari hisoblanadi. Ingliz tilidagi /θ/, /ð/, /w/ fonemalari o‘zbek tilida; o‘zbek tilidagi /q/, /g/, /x/, /ts/ fonemalari ingliz tilida uchramasligi, ingliz tilida /r/, /w/, /z/, /ŋ/, /j/ jarangli hamda /h/ jarangsiz undoshlari; o‘zbek tilidagi /b/, /d/, /v/, /z/, /z/, /dʒ/, /g/, /ŋ/ jarangli fonemalarining so‘zdagi o‘rni cheklanganligi, ingliz tilida undoshlarning yozuvda bir nechta harf va harf birikmalari bilan ifodalanishi, ingliz tilida “b”, “h”, “i”, “m”, “n”, “p”, “r”, “s”, “t”, “w” harflarining ba’zi so‘zlarda o‘qilmaslik holatlari ingliz va o‘zbek tillarida undosh fonemalarning allomorf xususiyatlari sanaladi. Mazkur tafovutlarning mavjudligi chog‘ishtirilayotgan tillarda undoshlar tizimi fonetik va grafemik jihatdan ham o‘zaro to‘liq ekvivalent bo‘la olmasligini taqozo qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Абдуазизов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. 2-нашр. – Т.: Ўқитувчи, 2010. – 172 б.
2. Абдуазизов А.А. К типологии фонологических систем (на материале английского и узбекского языков): Автореф. дисс. ... д-ра. филол. наук. – М., 1974. – 37 с.; Абдуазизов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. 2-нашр. – Т.: Ўқитувчи, 2010. – 172 б.
3. Анисимова Е.А. Некоторые вопросы фонетики английского языка в сопоставлении с фонетикой узбекского языка// Ученые записки ТашГПИИЯ, вып. I. – Ташкент, 1956. – С.109-135.
4. Данияров Х. Опыт изучения джекающих (кыпчакских) диалектов в сравнении с узбекским литературным языком. – Т.: Фан, 1975. – 238 с.
5. Кононов А.Н. Грамматика современного литературного узбекского языка. – М.: Изд-во Академии наук, 1960. – 446 с.
6. Максумов А.Г. Артикуляционные, акустические, перцептивные и фонологические характеристики английских носовых сонантов (а сопоставлении с узбекскими): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1972. – 37 с.
7. Маматов А. Андижанский городской говор узбекского языка (фонетико-морфологические особенности говора): Автореф. дисс. ... канд. фил. наук. – Т., 1967. – 26 с.
8. Махмудов А. Фонетическая система узбекского литературного языка: Автореф. дисс. ... канд. фил. наук. – Т., 1980. – 59 с.
9. Миртожиев М.М. Ўзбек тили фонетикаси. – Т.: Фан, 2013. – 424 б.
10. Отамирзаева С. Экспериментально - фонетическое исследование наманганского говора узбекского языка. – Т.: Фан, 1974. – 193 с.
11. Поливанов Д.Е. Узбекская диалектология и узбекский литературный язык. – Т.: Узгосиздат, 1933. – 45 с.
12. Решетов В., Шоабдурахмонов Ш. Фонетика. – Т., 1953. – 28 б.
13. Решетов В.В. Основы фонетики и грамматики узбекского языка. – Т., 1965. – 243 с.
14. Скаличка В. Типология и сопоставительная лингвистика // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXV. – Москва: Прогресс, 1989. Стр. 27-31.
15. Соколова М.А. и др. Теоретическая фонетика английского языка. – М.: Владос, 1996. – 286 с.
16. Торсуев Г.П. Фонетика английского языка, М.: Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1950. – 332 с.

TILSHUNOSLIK

17. Торсуев Г.П. Константность и вариативность в фонетической системе. – М.: Наука, 1977. – 125 с.
18. Шоабдурахмонов Ш. Ўзбек адабий тили ва ўзбек халқ шевалари. – Т.: Ўзфанакаднашр, 1962. – 371 б.
19. Юсупов У. К. Теоретические основы сопоставительной лингвистики. – Ташкент: Фан, 2007. Стр. 16-28.
20. Қудратов Т. Переходные говоры узбекского языка (На материале говоров Шахрисабзского, Яккабагского, Чиракчинского и Камашинского районов Кашкадарьинского области): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1968. – 33 с.
21. Abduazizov A.A. English Phonetics (A Theoretical Course). – Т.: Musiq, 2007. – 256 p.
22. Cohen A. The Phonemes of English. 3rd print. – The Hague: Martinus Nijhoff, 1971. – 130 p.
23. Gimson A.C. An Introduction to the Pronunciation of English. 4th ed. – London: New York, 1989. – 364 p.
24. Jones D. An Outline of English Phonetics. 9th ed. – Cambridge:Heffer, 1960. – 378 p.
25. Jones D. The Phoneme: its Nature and Use. 4th ed. – Cambridge: W.Heffer & Sons Ltd, 2009. – 268 p.
26. Leontyeva S.F. A Theoretical Course of English Phonetics. – М.: Vyssaya skola, 1980. – 271p.
27. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o`zbek adabiy tili. – Т.: Universitet, 2006. – 476 b.
28. Sjoberg A.F. Uzbek Structural Grammar. Indiana University. Vol.18. The Hague, 1963. – 158 p.
29. Ulrite Gut. Introduction to English Phonetics and Phonology. – Germany. Peter lang: Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2009. – 229 p.
30. Vassilyev V.A. English Phonetics (A Theoretical Course). – Moscow: High School Publ. House, 1970. – 324 p.